

A TERVSZERŰSÉG ELEMZÉSE A VÁLLALATI STATISZTIKÁBAN

A STATISZTIKA HOZZÁJÁRULÁSA
AZ IDŐSZERŰ KÉRDÉSEK MEGOLDÁSÁHOZ

A szocialista tervgazdálkodás egyik legjellemzőbb vonása a tervszerűség.

Közeledik az év vége, amikor minden vállalatnak be kell számolnia arról, hogy mennyiben tett eleget az állami terv reá eső részének. Reánk, statisztikusokra, különösen nagy és felelős feladatot ró a tervteljesítés ellenőrzése, ezért szükségesnek tartom, hogy az egyik lényeges kérdéssel, a tervszerűséggel és az ezzel kapcsolatos problémákkal részletesen foglalkozzam.

Ismeretes, hogy a terv eredményes teljesítéséhez nem elegendő, hogy a termelési tervet globálisan Ft-értékben teljesítsük, hanem ki kell mutatni a választék szerinti teljesítés adatait is. Ugyanis az árulista szerinti tervrészletezés az országos terv elválaszthatatlan szerves részét képezi. A Bolsevik Párt XVIII. konferenciája is megkövetelte a gazdasági vezetőktől, hogy „a tervet nemcsak mennyiségi mutatók, hanem feltétlenül a minőségi és a ciklistában előírt választék mutatói szerint kell teljesíteni”. A készárutermelésnek ilyen értelemben való egyezése a tervvel, a legfontosabb országos feladat, amely nálunk is teljes egészében fennáll.

Ugyanilyen értelemben nyilatkozott Molotov elvtárs a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 31. évfordulóján, amikor is a következőket mondotta: „... A tervek teljesítése feletti ellenőrzés célja az, hogy ne csak az összertermelési tervet valósítsák meg, hanem a termelt cikkek jegyzékére, választékára és minőségére vonatkozó előírásokat is”.¹

Vannak esetek, amikor a terv mennyiség szerinti teljesítése ellenére a vállalat munkáját nem lehet magasra értékelni, mert nem azt a gyártmány-választékot termelte, amelyet a terv előírt. A készárutermelés havi és évi elszámolásaiban a gyártmány nem- és minőségi osztályozásának adatai külön fejezetben mutatják ki, így az elemzés részére szükséges információkat onnan meríthetjük.

Az állami tervek teljesítésének ellenőrzésével és elemzésével kapcsolatban P. Krilov elvtárs a „Szabad Nép” június 3-i számában isen értékes cikket közöl. A cikkből szó szerint idézem azt a részt, amit véleményem szerint minden statisztikusnak szem előtt kell tartania a tervek teljesítésének elemzésénél.

¹ Szabad Nép. 1948. november 7.

„Milyen esetekben mondhatjuk azt, hogy az iparág vagy a vállalat a maga egészében teljesítette a tervet? Teljesen helytelen az az álláspont, hogy elég a terv teljesítését a termelés összesített mennyiségi előirányzata szempontjából biztosítani ahhoz, hogy a tervet megvalósított-nak tekinthessük. Ez azt jelentené, hogy elhanyagoljuk a terv minőségi mutatóit. Ahhoz a helytelen gyakorlathoz vezetne, hogy a tervet 'bármilyen' teljesíteni kell.

Az állami tervet a vállalatok csak akkor teljesítették, ha biztosították a következő feladatok megoldását:

- a) ha globálisan teljesítették a termelési tervet;
- b) ha elkészítették a megállapított összetételben az előírt iparcik-fajtákat;
- c) ha teljesítették a termelés önköltségi feladatait,
- d) ha a tervet a munkabérialap előirányzatának megfelelően is teljesítették.

Egyes ágazatokban a követelményeknek ezt a sorát még ki kell szélesíteni azzal, hogy hozzávesszük a kooperációs terv feladatainak, a hiányanyagokkal való takarékoság feladatainak stb. teljesítését is.

Fenti idézettel kapcsolatban egyelőre csak a tervszerűség kérdésével szeretnék foglalkozni.

Miért fontos ez a kérdés?

Azért, mert főlemelt öt éves tervünk fokozottabb követelményt állít népgazdaságunk és egyben iparvállalataink elé és éppen ezért nem mindegy, hogy mit, mikor és hogyan gyártunk, hanem azt a tervfegyelem betartásával időben és úgy kell teljesítenünk, ahogyan azt a terv előírja.

A tervszerűség elemzésének fokozottabb jelentősége van az év utolsó napjaiban, amikor a tervteljesítés érdekében üzemeink hajlamosak arra, hogy a kevésbé munkáigényes és nagyobb értéket képviselő cikkeket gyártsák, hogy ezzel a terv globális teljesítését, illetve túlteljesítését biztosítsák.

A tervszerűség elemzése lényeges feladat azért is, mivel az anyaggal való takarékoság megköveteli, hogy üzemeink azokat a cikkeket gyártsák, amelyekre népgazdaságunknak szüksége van és azzal a vállalatok kooperációs munkáját is megjavítsák.

A tervszerűtlen termelés káros jelenség azért is, mivel például a tervszerűtlen alkatrészgyártás a vállalatok forgóalapját leköti és így fékezően hat a forgási sebességre.

A tervszerűség elemzésével szakembereink eddig sokkal kevesebbet foglalkoztak, mint amennyit ez a kérdés megérdemelt volna. A Statisztikai Szemlében és egyéb kiadványokban a tervszerűségnek inkább csak módszerbeli kérdéseivel foglalkoztak, azonban a tervszerűség elemzésével kapcsolatos problémákat csak igen ritkán, vagy egyáltalán nem vetették fel.

Nálunk, a Rákosi Művekben, ez a kérdés sokkal élesebben merül fel, mint egy kevésbé tagolt vállalatnál. Éppen ez okból kifolyólag több időt is fordítunk az elemzés kérdéseire is.

Ebben a cikkben az elemzési gyakorlatban felmerült problémákat, továbbá azokat az intézkedéseket kívánom ismertetni, amelyekkel üze-

meink kooperációs munkáját éppen a tervszerűségeen keresztül igyekszünk megjavítani.

Először is nézzük meg azt, hogy milyen problémák merülhetnek fel a tervszerűség mérésével, illetve elemzésével kapcsolatban:

1. Milyen időpontban mérjük?
2. Milyen szinten mérjük?
3. Forintban vagy mennyiségi egységben?
4. Milyen mélyrehatóan vizsgáljuk?
5. Felettes szerveink hőközi programváltoztatásait, vagy az esetleges vis major eseteket hogyan vegyük figyelembe?
6. Hogyan tudjuk a tételes tervszerűséget mérni?
7. A munkaverseny kiértékelésénél melyik tervszerűségi százalékot alkalmazzuk?

Vegyük sorra a problémákat.

Az *időponttal* kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy elég-e a tervszerűség vizsgálata havi viszonylatban, vagy ennél kisebb időszakban is szükség van erre? Továbbá, hogy negyedévenként, illetve évi színvonalon szükség van-e a mérésre? Véleményem szerint nem elégséges csak havonta mérni, hanem szükség van arra is, hogy legalább 10 naponként (dekádonként) is mérjük, mivel csak így lehet eredményesen, operatívan közbelépni. Különösen fontos ez az alapanyagot gyártó üzemeknél, melyeknek tervszerűlen munkája, továbbfelelőző üzemek anyagellátását károsan befolyásolja. Fontos a dekád elemzése továbbá hidegüzemi vonalon is a tervszerű alkatrész-gyártás ellenőrzése céljából. Természetesen ahhoz, hogy ezt mérni tudjuk, a tervezésben odáig kell fejlődnünk, hogy helyes dekád-terveket tudjunk készíteni.

A negyedévi és évi tervszerűség mérésére — véleményem szerint — nincsen szükség, mivel az éves és negyedéves tervek aránylag nagy távlatokban készülnek, és a közbejött specifikációk és kereskedelmi kívánások miatt összetételükben annyira megváltozhatnak, hogy azok mérése, tervszerűség szempontjából, irreális.

A *mérési szinttel* kapcsolatban a következő kérdések merülnek fel: Üzemi, illetve gyári vagy árutermelési viszonylatban mérjük-e a tervszerűséget? Nálunk, a Rákosi Művekben, 1950. év folyamán, körülbelül félévig mindkét szintre vizsgáltuk a tervszerűséget. A tapasztalat azt mutatta, hogy lényeges eltérést nem mutatnak a számok, ezért helyesebbnek tartottuk, hogy visszatérjünk az eredetileg is alkalmazott üzemi szintre. Itt ugyanis figyelembe vehető a saját felhasználásra gyártott termelés is. Ha az üzemek munkáját megfelelően összehangoljuk és jó tervet készítünk, akkor ezen a szinten mért tervszerűség jobban kifejezi a vállalat munkáját tervszerűség szempontjából, mintha az árutermelésre néznénk.

A *mérési egységre* vonatkozólag, vállalati viszonylatban, kétségtelül helyes, hogy a tervárnak megfelelő forintban mutassuk ki a tervszerűség alakulását. Ez azonban még nem elég. Az önálló műhelyszámolás bevezetésével ugyanis eljutottunk oda, hogy bizonyos műveleteknél az üzemek egyszerűbben tudják kimutatni az egyes munkafolyamatokat, műveleteket, mennyiségi egységben, mint forintban. Ilyen viszonylatban tehát felesleges tervárakat alkalmazni, mert a mennyiségi tervezés és tervszerűség mérése egyszerűbb és áttekinthetőbb képet fog adni.

A mérés mélysége. A tervszerűség kérdése országos vonatkozásban összehasonlításra nem alkalmas. Ezideig még nem állt megfelelő alap rendelkezésre, már csak azért sem, mivel termelő üzemek az Egységes Arulista nem alkalmazták egységesen, és a tervezésnél épp az Arulista hiányossága folytán az egyes cikkelemeket összevonják. Vegeredményben az a gyár mutat jobb tervszerűséget, amelyik az általa gyártott cikkeket összevontan tervezi és rosszabbul jár az a vállalat, amelyik fejlettebb tervezési módszerekkel már elemekre bontja a cikklistát. Elemzéseink során például rájöttünk arra, hogy egyik gyárunk állandóan magas tervszerűséggel dolgozik. Mi volt ennek az oka? Karbantartó üzemből lévén szó, havi operatív áruterelési terveit különösen a hosszabb átfutási munkáknál alacsonyra tervezte, és így lehetősége volt azt jelentősen túlteljesíteni. Ezért a tervszerűsége is állandóan 100 százalék körül mozgott. Nyilvánvaló, hogy helytelen lett volna ennek az üzemnek tervszerűségét ugyanúgy elbírálnunk, mint egy olyan üzemét, amelyik részletesebben, cikkelemek szerinti bontásban tervezett. Jobban megvizsgálva a kérdést, megállapítottuk azt is, hogy a 100 százalékos tervszerűség mellett egyes gyárak karbantartási hiányosságokról panaszkodtak. Ezért előírtuk azt, hogy gyáraink karbantartásának jobb ellátása céljából, a jelentősebb karbantartási munkákat tételesen tervezzék meg. Az eredmény az lett egyes gyárak karbantartási hiányosságokról panaszkodtak. Ezért előjavult a gyárak ellátása.

A tervszerűségi számok összehasonlítása, még iparági szinten is, sokszor helytelen következtetésekre vezet. Az egyik gyárunknál, amely a közlekedési iparághoz tartozik, a KGM-ben megtartott munkaversenykiértékelésnél derült ki, hogy a vele versenyben álló gyárak egyrésze a tervszerűséget nem cikkelemekre vizsgálva, hanem cikkekre összevonva adja meg, és így lényegesen jobb képet mutat, mint az a gyár, amelyik termelését jobban részletezi.

A közelmúltban egy kohászati vállalatnál voltunk tapasztalatcserén, ahol azt tapasztaltuk, hogy a tervszerűség számításánál egészen egyéni módszert vezettek be. Az illető vállalat a tervszerűség megállapításánál figyelembe vette a vis major esetekből kifolyólag kieső termelést is, és azt úgy számolta el, mintha letermelte volna — mondván, hogy erről az üzem úgy sem tehet.

A vállalaton kívülálló okok. A gyakorlatban többször előfordul, hogy különféle okok miatt, felsőbb szerveink, a hőközben olyan utasításokat adnak, hogy a tervtől eltérően termeljenek. Így a termelő üzem hibáján kívül, a tervszerűség a jóváhagyott tervvel szemben rosszabb képet mutat, ami egyrészt a prémiumszámolásban, másrészt a munkaversenykiértékelésénél a vállalatra nézve, hátrányos helyzetet jelent. Ezért üzemek az ilyen hőközi program-módosításokkal szemben ellenállást mutattak még akkor is, ha ezt fontos országos érdekek tették szükségessé.

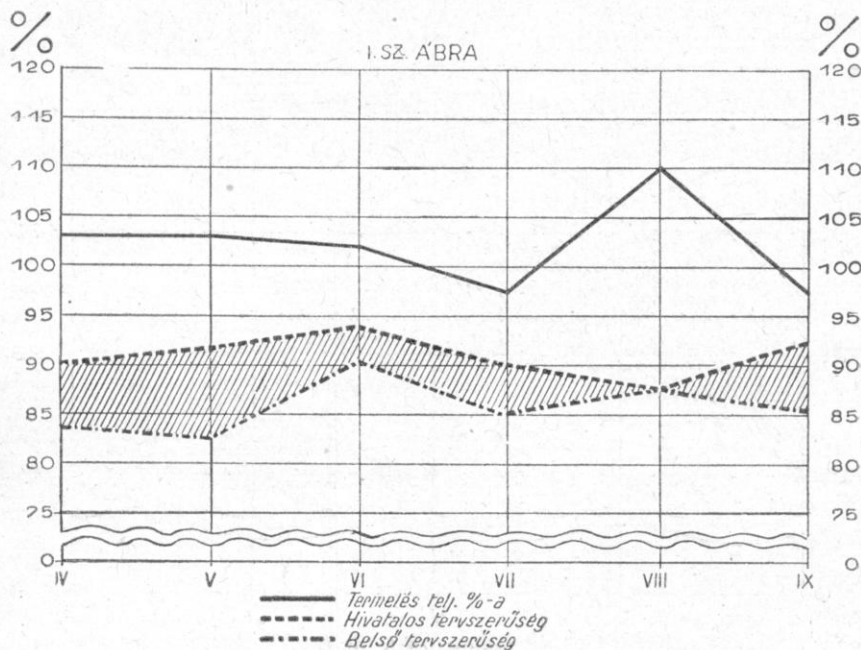
Nyilvánvaló, hogy az ilyen program-változásokkal szemben nem érheti károsodás az illető vállalatot, annál is inkább, mivel ez rendszerint csak megterhelést ró rá azzal, hogy egy már beindított munkafolyamatot le kell állítani és a gyártást újból kell megszervezni. Kétségek nélkül igaz az is, hogy ezek a hőközi program-változtatások végeredményben felsőbb szerveink tervszerűtlen munkáját mutatják meg. Éppen ezért

— ennek kimutatására — a Rákosi Művek gyakorlatában kétféle tervszerűséget vezettünk be:

a) A hivatalos operatív terv alapján ú. n. „hivatalos“ tervszerűséget.

b) A felsőbb utasításra végrehajtott program-változtatások figyelembevételével kiszámított ú. n. „belső“ tervszerűséget.

Az 1. sz. ábra egy vállalatnak tervteljesítési és tervszerűségi százalékainak alakulását mutatja mindkét tervszerűségre. A vonalkázott rész jelenti a tervszerűség romlásának azt a mértékét, amelyet a felsőbb szervek tervszerűtlen munkája okozott a vállalatnak.

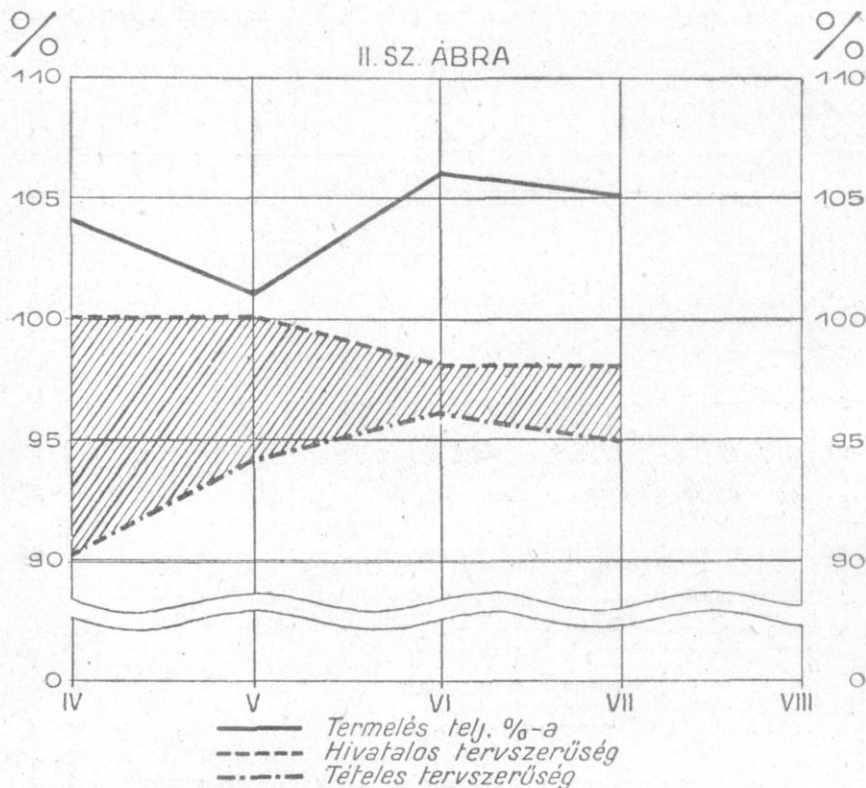

A vis major eseteket, vagyis azokat az eseteket, amikor a tervteljesítés elmaradását valamely, az üzem hibáján kívülálló elháríthatatlan akadály idézi elő, a tervszerűségnél — véleményem szerint — nem lehet figyelembevenni, hanem azt az indokolásnál kell közölni.

Tételes tervszerűség. Vállalati és üzemi viszonylatban a tervszerűség továbbfejlesztésénél törekedni kell a tételes tervszerűségre. Az RM egyes üzeméinél már rátértünk erre a módszerre. „Készre dolgozó“ üzemünk tervteljesítésének akadálya volt egyik kohászati üzemünk tervszerűtlen munkája. Mélyebben megvizsgálva a kérdést, rájöttünk arra, hogy bár a szóbanlévő kohászati üzem globálisan teljesítette a tervét, sőt a hivatalos tervvel szemben a tervszerűsége is 100 százalék körül mozgott, mégsem volt jó a feldolgozó gyárak anyagellátása. A 100 százalék körüli tervszerűség mögött tehát hiányosságok mutatkoztak, mert az Egységes

Árulista az illető üzem cikkeleire nem adott módot részletes tervezésre. Be kellett tehát vezetnünk a cikklistán kívül egy részletes tételes cikkelemenként bontást, illetve gyártási programot és ennek teljesítését külön vizsgálat tárgyává tettük. Az eredmény különösen azután mutatkozott meg, amikor ennél az üzemünknel ezt a tételes tervszerűséget tettük a premizálás alapjává.

Nézzük meg, hogy mit mutatnak a számok:

Meg kell mondani azt is, hogy ennek a tételes tervezésnek bevezetése elég nehézkesen ment, mivel üzemünk vezetői meglehetősen idegenkedtek tőle. A gyakorlat azonban megmutatta, hogy helyes volt, és később már annyira ragaszkodtak hozzá, hogy a sürgős programon kívüli tételeket alig lehetett velük elfogadtatni. Így bizonyos mértékig a felsőbb szerveket is tervszerűbb munkára kényszerítették. A grafikon vonalkázott része itt is megmutatja a fejlődést, ami végeredményben a továbbfelforgató gyárak anyagellátásának javulását jelentette.

A munkaverseny kiértékelése. Az „Ipari Értesítő” 53. számában (1950. december 31.) megjelent 8500/950. számú rendelet az élüzemek kijelölésének szabályait ismerteti. A rendelet többek között a kohászati

iparágra 95 százalékos, szerszámgépgyártásra 98 százalékos, közlekedési eszközök gyártásánál 100 százalékos tervszerűséget követel meg ahhoz, hogy a vállalatok az üzlem általános feltételeinek megfeleljenek. Ez a rendelet azonban tág teret enged annak, hogy az üzemek a tervszerűséget a kedvezőbb oldalról mutassák ki. Például lehetőséget ad arra, hogy cikkekre összevonva, a negyedéves operatív tervek alapján mutassák ki a tervszerűséget és így végeredményben egy olyan tervhez viszonyítsanak, ami valójában tervszerűség szempontjából irreális. Az operatív negyedéves tervekben ugyanis még nem tudjuk figyelembevenni azokat a különféle módosításokat, amelyeket a havi operatív terveknél már be-tervezhetünk. Véleményem szerint reálisabb képet kaphatnánk akkor, ha a negyedéves kiértékelésnél nem a negyedéves operatív tervhez viszonyítanánk a tervszerűséget, hanem a havi operatív tervek tervszerűségi százalékának havi átlagát vennénk figyelembe.

Azonkívül itt is alkalmazni kellene azt a módszert, amit az egyéb gépgyártás vonalán igen helyesen figyelembe vettek, vagyis azt, hogy az egyes vállalatok összehasonlításánál csoportokat alkotnánk aszerint, hogy mennyi cikket gyártanak és cikkszám szerint változó tervszerűségi százalékot állapítanánk meg.

Az üzemek közötti kooperáció szorosabbra fűzéséhez a fentiekben fel-tüntetett példán felül ugyancsak felhasználható a tervszerűség helyes elemzése. 1951 áprilisától kezdődően egyes üzeimeinknél bevezettük szolgáltatásoknál, illetve bér munkáknál a tervszerűség tételes mérését. Ez azt jelenti, hogy nem elégedtünk meg azzal, hogy a gyárak egy tételben ter-vezzék a szolgáltatásokat, hanem az üzemrészekre, vagy gyáregységekre bontva szerepeltettük a tervben.

Pl. a régi gyakorlat szerint terveztünk 600 000 Ft értékű szolgál-tatást. A teljesítésnél látva azt, hogy az üzem ezt a tervét 650 000 Ft-ra teljesítette, a tervszerűséget 100%-ban állapítottuk meg.

Az új módszer szerint a tervet felbontjuk a következőképpen:

Megnevezés	Terv	Telje-sítés	Tervszerű-ségbe beszámít-ható	Terv-szerűségi %
A. gyárnak	100	150	100	100
B. „	200	200	200	100
C. „	50	200	50	100
D. „	250	100	100	40
Összesen	600	650	450	75

Ebből a példából is látható, hogy az üzem a D gyárral szemben — annak ellenére, hogy tervét jelentősen túlteljesítette — nagy lemaradás-ban van és hogy ezzel nyilvánvalóan a D gyár munkáját hátráltatja.

*

Természetesen ezekkel a módszerekkel még nem elégedhetünk meg. Tovább kell fejleszteni, finomítani tervezési módszereinket és a tervszerű-ség elemzését. A gyáron belüli üzemek kooperációját és a tervszerű alkat-részgyártást részletes alkatrészgyártási tervvel kell elősegíteni, és ennek

alapján kell az üzemek tervszerűségét megállapítani. A tervszerűtlen alkatrészgyártás megakadályozására egyébként jó módszerként ajánlható a raktári nyersanyag-adagolás módszere. Ez azt jelenti, hogy a nyersanyagraktárak csak a tervek teljesítéséhez szükséges nyersanyagot adják ki az üzemeknek.

Fentiekben felsorolt kérdésekkel még korántsem merítettük ki mindazokat a problémákat, amelyek a tervszerűség elemzésével kapcsolatban jelentkeznek, csak a kirívóbbakat akartuk megemlíteni, hogy ezzel is felhívjuk a figyelmet ennek a kérdésnek sokoldalúságára. A kérdést tovább kell szélesítenünk. A statisztikusok feladata, hogy elemzések során felvetődött további problémákat felszínre hozzák, közkinccsá tegyék, hogy ezzel elősegítsék a tulajdonképpeni statisztikai munka, az elemzés minőségi javítását. A Központi Statisztikai Hivatal feladata lesz majd, hogy ezekből a felvetett problémákból átlálasítsa azokat a módszereket, amelyek alkalmazására minden vállalatnál rendszeresen szükség lehet.

A Központi Statisztikai Hivatal Ipari főosztályának lapja, az

IPARSTATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ

az iparstatisztika gyakorlati és időszerű elméleti kérdéseivel foglalkozik, kapcsolatot képez az üzemi statisztikusok és a Központi Statisztikai Hivatal között, az iparstatisztikusok mindennapi munkájának segítőtársa.

Megjelenik minden hónap végén

Előfizetési ára egy évre 24 Ft, félévre 12 Ft.

Egyes szám ára: 2 Ft.

Megrendelhető a Statisztikai Kiadó Vállalatnál (Budapest, II, Keleti Károly-u. 5/7. I. 1. Tel.: 350—126, 130-as mellék).